

τῶν μορφῶν, δέον ὅπως σημειωθῇ ἰδιαίτερος ἡ ζωηρότης καὶ ἡ κινητικότητα, αἱ ὁποῖαι καὶ χαρακτηρίζουσι τὰς παραστάσεις αὐτάς. Ὡς πρὸς τὸν ὄνυχον εἶναι σαφές, νομίζω, ὅτι πρέπει νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν τέχνην τῆς πρώτης χιλιετηρίδος καὶ δὴ ἐντὸς αὐτοῦ τούτου τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος.

Πρὸς τοῦτο ἐπεσκέφθην ἐπίσης τὸν καθηγητὴν τῆς Προϊστορίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Βόννης, Dr. OTTO KLEMMANN, γνώστην τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ὅστις κατηγορηματικῶς

ἀπέκλεισε πᾶσαν δυνατότητα ἀναγωγῆς τῶν παραστάσεων αὐτῶν εἰς τὴν τρίτην π.Χ. χιλιετηρίδα, προσθέσας ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἀνήκωσι καὶ εἰς τοὺς ἐσχάτους χρόνους τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης τῆς Ἑλλάδος, ἢ καὶ εἰς αὐτὸν τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα. Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι παρόμοια εὐρήματα θὰ εὐρύνωσι τὰς γνώσεις ἡμῶν, ὅσον ἀφορᾷ ἐπίσης εἰς τὰ ἐπὶ κορυφῶν ὄρεων ἱερὰ καὶ λοιπὰ οἰκοδομήματα κατὰ τοὺς ἀρχαῖους χρόνους τῶν νήσων.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤ. ΚΟΡΡΕΣ

ΒΟΡΕΙΟΣ ΓΟΡΤΥΝΙΑ

Θεμελίωσις ἀρχαίου ναοῦ: Νοτιοδυτικῶς τῶν Ἀροανίων ὄρεων τῆς ἐπαρχίας Καλαβρυτῶν καὶ ἐπὶ τῆς φυσικῆς διεξόδου ἐκ τῆς ἀρχαίας

παρ' αὐτὸν (περὶ τὰ 20 μ. πρὸς Α. αὐτοῦ) ἐρεῖπια ἀρχαίου οἰκοδομήματος (εἰκ. 1 - 4), ὀλίγον δὲ ἀνατολικώτερον καὶ ὑψηλότερον αὐτῶν φυσικὴ πηγὴ, γνωστὴ ὡς Πλάκα ἢ Πασσόνερο

Εἰκ. 1. Ἀποψὶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Πέτρου καὶ τῆς ἀνατολικῶς αὐτοῦ ἀρχαίας θεμελιώσεως.

Ψωφίδος πρὸς τὴν ἀρχαίαν Θέλπουσαν καὶ ἀκολούθως τὴν νοτιοδυτικῶς αὐτῆς Ἡλιν, ἐπὶ ῥάχεως τοῦ Ἀφροδισίου ὄρους, ἐφ' οὗ ἀρχαῖος δρυμός, ὑπάρχει μικρὸς χριστιανικὸς ναὸς τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀγίου Πέτρου καὶ

(ὕψόμετρον τοῦ Ἀφροδισίου 1456 μ.). Τῇδε κάκεισε περίξ αὐτῶν ὑπάρχει ἀριθμὸς δρυῶν, πενιχρὰ ὑπολείμματα τοῦ ἀρχαίου δρυμοῦ, πρὸ αἰῶνος περίπου ἐξικνουμένου μέχρι καὶ τῶν ὑπωρειῶν τοῦ ὑψώματος.

Ἐκ τῶν παλαιῶν περιηγητῶν τὰ ἀρχαῖα ταῦτα ξερεῖπια μνημονεύει μόνον ὁ CURTIUS¹. Κα-

ἐγίνετο ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διὰ τῆς μέσῃ Λάλα καὶ Δίβρης ὁδοῦ, ἐνδεχομένως διότι ἡ ὁδὸς αὕτη

Εἰκ. 2. Ἀποψὶς τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Πέτρου ἐπὶ τῆς ἐγγύς αὐτοῦ (πρὸς Α.) ἀρχαίας θεμελιώσεως.

Εἰκ. 3. Νοτία πλευρὰ τῆς ἀρχαίας θεμελιώσεως.

τὰ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ ἀμέσως μετ' αὐτὴν ἢ ἐπικοινωνία μεταξὺ Ἡλίδος καὶ Καλαβρυτῶν

¹ E. CURTIUS, Peloponnesos I, 1857, 372. Τοῦτον ἀκολουθεῖ, ὡς φαίνεται, καὶ ὁ FRAZER, Pausanias's Description of Greece IV, 285.

ἐθεωρεῖτο ἀσφαλεστέρα καθὸ τειλοῦσα ὑπὸ τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν προστασίαν τῶν κατὰ τόπους ἰσχυρῶν ἐκ τῶν κατακτητῶν καὶ διότι ἡ Β. Γορτυνία ἦτο πιθανῶς ἔρημος κατὰ τοὺς πρὸ τῆς Τουρκοκρατίας χρόνους καὶ κατὰ μέγα

τμήμα αὐτῆς¹. Ὁ CURTIUS ὅμως, ὅστις μνημονεύει τὰ ἔρειπια ταῦτα, φαίνεται μὴ ἰδὼν αὐτὰ ἀλλὰ ἀκούσας μᾶλλον περὶ αὐτῶν. Τοῦτο εἰκάζεται ἀφ' ἑνὸς διότι οὗτος μνημονεύει ταῦτα πέραν τοῦ χωρίου Βελιμάχιον, ἐσφαλμένως², ἐφόσον εἶναι προσιτὰ ἢ ἐκ Τριποτάμων ἢ ἐκ Κοντοβαζαίνης, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι θεωρεῖ αὐτὰ ἀποτελοῦντα μέρος ἀρχαίας κιονοστοιχίας, ἐσφαλμένως ἐπίσης, ἐφόσον οὐδὲν τεμάχιον κίονος εἶναι δυνατόν νὰ ἀναγνωρισθῇ μεταξὺ αὐτῶν.

κειμένου παρὰ τὸ χωρίον Δήμητρα (πρώην Δίβριτσα), διαστάσεων 16.50 μ. × 5.50 μ. Ἀναλόγων δὲ διαστάσεων φαίνεται ὅτι εἶναι καὶ ἡ θεμελίωσις τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀφροδισίου δρυμοῦ. Καὶ ναὶ μὲν ἡ θεμελίωσις αὐτοῦ βλέπει πρὸς Β., ὀφείλεται δὲ τοῦτο πιθανῶς κυρίως εἰς τὴν στενότητα τοῦ χώρου καὶ εἰς τὸ ἀπόκρημνον αὐτοῦ. Ἀλλ' ὥς σημειωθῇ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ὅτι ὁ ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ ἀπεκάλυψε τότε ὡσαύτως καὶ τὴν θεμελίωσιν ἑτέρου ὁμοίου οἰκοσχήμου ναοῦ ἐν

Εἰκ. 4. Νοτιοανατολική γωνία τῆς ἀρχαίας θεμελιώσεως.

Τὰ ἔρειπια ταῦτα φαίνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς οἰκόσχημον ναὸν μᾶλλον. Ἡ γνώμη αὕτη εἶναι δυνατόν νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῶν ἀκολουθῶν στοιχείων:

Πρὸ ἑβδομηκονταπενταετίας περίπου, τὸ 1890, ὁ ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ³ ἀπεκάλυψε τὰ θεμέλια ναοῦ

¹ Ν. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας, 220.

² Τὸ Βελιμάχιον δὲν κεῖται ἐπὶ τῆς ὡς ἄνω ὁδοῦ ἀλλ' ἐπὶ μικρᾷ ἀτραποῦ αὐτῆς. Ὁ CURTIUS, ἐὰν ἠκολούθει τὴν ὁδὸν αὐτὴν προκειμένου νὰ ἐπισκεφθῇ τὰ παρὰ τὸν Ἅγιον Πέτρον ἔρειπια, ἔπρεπε ἢ νὰ φθάσῃ εἰς Δίβρην καὶ μέσθ' Τριποτάμων νὰ καταλήξῃ εἰς αὐτὰ ἢ πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς Δίβρην νὰ κάμψῃ δεξιὰ καὶ διὰ μικρᾷ ὁδοῦ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ χωρίον Μοναστηράκιον καὶ ἀκολουθῶς εἰς τὴν κωμόπολιν Κοντοβαζαίαν καὶ νὰ ἀνέλθῃ εἰς αὐτά.

³ Βλ. ΑΔ 1891, 98 - 100. ΠΑΕ 1891, 23 - 24. BCH 1891, 657. JHS 1892 - 3, 149 - 50. Ἐπίσης: FRAZER, ἔ.ἀ. 288 - 9.

τῇ αὐτῇ περιοχῇ, παρὰ τὸ χωρίον Βάχλια, βλέποντος ὁμοίως πρὸς Β., ἔχοντος τὸ ἡμισυ τῶν διαστάσεων τοῦ παρὰ τὸ χωρίον Δήμητρα ναοῦ, φέροντος δὲ βάσιν ἀγάλματος ἐντὸς τοῦ σηκοῦ του. Τρίτον δὲ οἰκόσχημον ναὸν — τὴν θεμελίωσιν αὐτοῦ μᾶλλον — ἀπεκάλυψεν οὗτος τότε ἐπίσης καὶ παρὰ τὸ χωρίον Βούτσι.

Ἐξ ἄλλου ὅσα χαρακτηριστικὰ προσδιορίζει ὁ ΛΕΟΝΑΡΔΟΣ ἀφορῶντα εἰς τοὺς ὄρεινους τοῦτους ναοὺς τῆς Γορτυνίας εἶναι δυνατόν νὰ ἐπαναληφθοῦν καὶ προκειμένου περὶ τῶν ἔρειπιων τοῦ Ἀφροδισίου δρυμοῦ, εἶναι δὲ ταῦτα: α) ἡ παντελὴς ἀπουσία μαρμάρου, β) ἡ εὗρεσις ἀπλῶν γεισοειδῶν κεράμων, γ) ἡ ἀναλογία τῶν διαστάσεων (στενολομήεις). Πάντα ταῦτα, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ΛΕΟΝΑΡΔΟΥ, «ἐμφαίνουσι τὸ ἀπλοῦν καὶ τυπικὸν τῆς οἰκοδομίας».

Καὶ ὥς πρὸς μὲν τὴν χρονολόγησιν τοῦ ναοῦ

τούτου τοῦ Ἀφροδισίου δρυμοῦ σημαντικὴν ἐνδειξιν παρέχουν τεμάχια πηλίνων κεράμων, δυναμένων νὰ χρονολογηθοῦν εἰς τοὺς κλασσικοὺς χρόνους, ὥς πρὸς δὲ τὸ ὄνομα τῆς ἐν αὐτῷ λατρευομένης θεότητος οὐδὲν πρὸς τὸ παρὸν εἰ-

τὸς αὐτοῦ. Ἡ ἐπὶ τοῦ, ἐντὸς αὐτοῦ ἐπίσης εὐρεθέντος, κρατηριδίου ἐπιγραφή *Κόρα* δυνατόν νὰ ἀφορᾷ ἐξ ἴσου καὶ εἰς τὴν Ἀθηνᾶν, ἥς πηλίνη μορφή, ὥς μόλις ἐλέχθη, εὐρέθη ἐντὸς αὐτοῦ.

Σημειωτέον ὅτι καὶ ἕτερος οἰκόσχημος στε-

Εἰκ. 5. Νιοβίς ἐκ τοῦ χώρου τοῦ Βυζαντινοῦ ναοῦ τῆς Κλειβωκάς.

ναι δυνατόν νὰ λεχθῇ μετὰ τινος βεβαιότητος. Ἐκ τῆς ὀνομασίας ὅμως τοῦ ὄλου δρυμοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ καὶ τοῦ ὄρους — Ἀφροδισίου — ὁ ναὸς οὗτος δυνατόν νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν θεὰν Ἀφροδίτην, τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον ἡ Ἀφροδίτη — Ἐρυνίκη — ἀπετέλει τὴν κυρίαν θεότητα τῆς πρὸς Β. κειμένης ἀρχαίας πόλεως Ψωφίδος — παρὰ τὰ Τριπόταμα τῶν Καλαβρύτων —, ἐξ ἧς καὶ ἡ ὀνομασία ἄλλωστε τοῦ δρυμοῦ. Οὗτος δὲ ὑπερέκειτο τοῦ Λάδωνος καὶ ἐκαλεῖτο κατὰ τὸν Ἡσύχιον *Λαδωγενῆς* ἢ *Ἀφροδίτη* (*Δάφνη*;) ὅτι ἐπὶ τῷ ἐν Ἀρκαδία ποταμῷ Λάδωνι ἐγεννήθη.

Παρεπιπτόντως δεόν νὰ σημειωθῇ ὅτι ὁ παρὰ τὸ χωρίον Δήμητρα ὑπὸ τοῦ ΛΕΟΝΑΡΔΟΥ εὐρεθεὶς ναὸς δεόν νὰ μὴ ἀποδοθῇ εἰς τὴν Κόρην, ἥτοι εἰς τὴν Περσεφόνην, ἀλλ' εἰς τὴν Ἀθηνᾶν μᾶλλον, ἥς πηλίνη μορφή εὐρέθη ἐν-

νομήκης ναὸς (ἢ θεμελίωσις μᾶλλον αὐτοῦ 1 μ. × 4.80 μ. περίπου) ἔχει εὐρεθῇ πρὸ μακροῦ (φθίνοντος τοῦ 19ου αἰῶνος μ. Χ.) ἐγγὺς τοῦ παρὰ τὸ χωρίον Δήμητρα ναοῦ. Ὁ ναὸς οὗτος ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ FRAZER¹ μόνον, ὥς ἀνασκαφεὶς — καὶ μὴ δημοσιευθεὶς — ἐπὶ τοῦ χώρου, τοῦ ὑπερκειμένου τῆς συμβολῆς τῶν ποταμῶν Ἀρσηνος καὶ Λάδωνος, ὑπὸ τῆς τοπικῆς παραδόσεως σχετιζομένου πρὸς τὴν λατρείαν τῆς Δήμητρος². Ἐκ τοῦ χώρου τούτου³ προέρ-

¹ Ε.δ. IV 289/90.

² Β. ΣΠΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ, ἱερεὺς, Ἡ Μονὴ τῆς Κλειβωκάς, 1954. Περὶ τῆς λατρείας τῆς Δήμητρος καὶ τῆς Περσεφόνης ἐν τῇ περιοχῇ αὐτῇ βλ. ΠΑΥΣΑΝΙΑΝ VIII 2-3.

³ Ὁ ναὸς οὗτος εὐρίσκεται ἐν ᾧ χώρῳ καὶ ὁ βυζαντινὸς ναὸς τῆς Παναγίας τῆς Κλειβωκάς καὶ ἡ Νέα Μονὴ αὐτῆς ὑπέρεκειται αὐτοῦ (βλ. Ν. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΝ, Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας, 121 καὶ 220-1).

χεται, φαίνεται, καὶ τὸ λίθινον ἄγαλμα γονυκλινούς (ἐπὶ πλίνθου) γυναικείας μορφῆς ἐκ τοπικοῦ τιτανολίθου, τὸ κατὰ τὴν προσθίαν πλευρὰν μόνον εἰργασμένον (εἰκ. 5) καὶ ἤδη ὑπὸ τοῦ ΛΕΟΝΑΡΔΟΥ μνημονευόμενον. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο κεῖται ἐντὸς τῆς αὐλῆς τῆς ἐν Κοντοβαζαίνῃ οἰκίας τοῦ ἱατροῦ 'Α. Σεραφεῖμ, εὗρεθὲν ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἱατροῦ Β. Σεραφεῖμ ἐντὸς τοῦ ὑπάρχοντος κτήματός του κατὰ τὴν συμβολὴν τῶν ποταμῶν 'Αρσηνος καὶ Λάδωνος, ἔνθα καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ FRAZER μνημο-

νευομένη θεμελίωσις. Τὸ ἄγαλμα τοῦτο, πιθανῶς προερχόμενον ἐξ ἐπαιτίου συνθέσεως, παριστᾷ, ὡς φαίνεται, Νιοβίδα θνήσκουσαν τοῦ τύπου τῆς ἑλληνιστικῆς - ρωμαϊκῆς παραδόσεως¹.

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΚΑΡΔΑΡΑ

¹ Κατάλογον τῶν ἀρχαίων παραστάσεων τοῦ μύθου τῶν τέκνων τῆς Νιόβης ἐκ τῆς ἀρχαϊκῆς, κλασσικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς - ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, βλ. ἐν R. M. Cook, *Niobe and Her Children*, 1964, 41 κ.έ.

ΤΑ ΑΝΙΓΡΑΙΑ ΤΟΥ ΠΑΥΣΑΝΙΟΥ ΚΑΙ

Η ΘΕΣΙΣ ΤΩΝ ΘΥΡΑΙΑΤΙΚΩΝ ΚΩΜΩΝ *

Πολλὰ ἀπόψεις διευπλώθησαν καὶ πολλὰ διαφωνίαι ὑφίστανται περὶ τὴν θέσιν τῶν Θυραϊατικῶν¹ κωμῶν, αἵτινες κατὰ τὸν Πausανίαν² ἦσαν τρεῖς: 'Η 'Αθήνη, ἡ Νηρεῖς καὶ ἡ Εὔα.

'Εκ τούτων ἡ πρώτη, ἀρχαιοτέρα πασῶν, ἀπαντῶσα παρὰ τῷ Θουκυδίδῃ³, τῷ Σκύλακι⁴,

* Εὐχαριστῶ θερμῶς τὸν φίλον πολιτικὸν μηχανικὸν κ. 'Αντώνιον Καβαλλιέρον διὰ τὸ θερμὸν διαφῆρον, μεθ' οὗ ἐξεπρόνησε τὸ συνημμένον τοπογραφικὸν διάγραμμα τῆς περιοχῆς.

¹ Περὶ τῶν λόγων, δι' οὓς εἰσηγούμεθα τὴν διὰ διφθόγγου τοῦ ὀνόματος γραφὴν, ἰδὲ Κ. Ι. ΚΑΛΙΤΣΗΝ, 'Η Θυραία κατὰ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ τὸ ἔτυμον αὐτῆς ἐν Περιοδικῷ «Πλάτων» 16, 1964, σ. 219-235.

² Π 38.6: 'Ἀπὸ δὲ τῶν πολυανδρίων ἰόντι 'Α(ν)-θήνῃ τέ ἐστιν, ἐς ἣν Αἰγινῆται ποτε ᾤκησαν, καὶ ἑτέρα κώμη Νηρεῖς, τρίτη δὲ Εὔα, μεγίστη τῶν κωμῶν καὶ ἱερὸν τοῦ Πολεμοκράτους ἐστὶν ἐν ταύτῃ. 'Ο δὲ Πολεμοκράτης ἐστὶ καὶ οὗτος Μαχάωνος υἱός, ἀδελφὸς δὲ 'Αλεξάνωρος, καὶ ἰᾶται τοὺς ταύτη καὶ τιμὰς παρὰ τῶν προσοίκων ἔχει.

³ V 41.2: 'Ὡς 'Ανθήνη.

⁴ Περίπλ. 46: Λακεδαιμόνων ἔθνος καὶ πόλεις ἐν αὐτῇ εἰσιν αἵδε: 'Ἀσίνη... Τούτων ἀμφοτέρων... Μετὰ δὲ ταύτην τὴν προειρημένην ἄκρον Μαλέαι Σίδη πόλις καὶ λιμὴν, 'Επίδαυρος πόλις καὶ λιμὴν, Πρασία πόλις καὶ λιμὴν, Μέθανα πόλις καὶ λιμὴν.

τῷ Πλινίῳ⁵, τῷ 'Αρποκρατίωνι⁶, τῷ Νόννῳ⁷,

'Ο PALMERIUS πιστεύων ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τῶν Μεθάνων θεωρεῖ, ὀρθῶς, ἐσφαλμένην τὴν τοποθέτησιν γράφων: «Transposuit situm huius urbis, si ita scripsit. Scylax. Nam Methana fuit inter Troezenem et Epidaurum sacram dictam, quod fefellit Scylacem, qui supine et inadvertenter Methanam transtulit ad alterum litus, ubi fuit alia Epidaurus Limera dicta» (Exerc. 273). 'Ο δὲ GAILL διορθοῖ εἰς 'Ανθάνα: «Hic ego Scylacem a Palmerii vituperatione tueri tentabo. Nempe, tenui emendatione facta, legimus pro Méthana, 'Ανθάνα... quamquam Anthana non maritima, sed mediterranea urbs fuisse videtur» (παρὰ Geogr. Gr. Minores, G. MÜLLER I, σ. 41).

'Ο FRAZER (Paus. Descr. of Gr. III, 308), θεωρεῖ ἐσφαλμένην τὴν γραφὴν, Μέθανα, τοῦ BÖLKE (RE III A, 1308) θεωροῦντος ὀρθὴν ταύτην, πιστεύοντος δεδικοιολογημένως ὅτι ἡ 'Ανθήνη ἐτύγχανε πόλις ὄχι παραθαλάσσιος.

⁵ NH IV 16: *Dehinc a Taenaro ager Laconicus liberarum gentis, et sinus circuitu... oppida Taenarum, Amyclae... et intus Sparta Therapne, atque ubi fuere Cardamyle... Anthea, locus Thyrea...*

'Ο M. E. LITTRÉ, *Histoire Naturelle de Plin I*, Paris 1848, προτιμᾷ τὴν γραφὴν *Anthane*. 'Υπάρχουσι καὶ τύποι *Antea, Antiane, Antianae, Antene* καὶ *Antine* τῶν κωδικῶν Leideniis, Vaticanus κ.τ.λ.

⁶ 'Ανθήνῃ Λυσίας ἐν τῇ πρὸς τὴν Ἀριστοδήμου γραφῇ, εἰ γνήσιος, πόλις τῆς Λακωνικῆς.

⁷ XXVI 84 ε.:

Καὶ σφισιν ὁμάρτησε πολυγλώσσων γένος 'Ινδῶν, οἳ τ' ἔχον 'Ηελίοιο πόλιν, καλλίκετον, Αἰθρην,